

KATSAUS

Lotta Pirhonen

Isorokko vuoden 1918 Urjalassa

Vuosina 1918–1919 esiintyi Suomessa poikkeavan korkeaa kuolleisuutta, johon olivat syinä sisällissota, poikkeusoloista johtuva ravinnon puute, monet kulkutautiepidemiat, lääkkeiden ja lääkäreiden vähyys ja rokotussuojan puutteet. Yksi vakavista ja paljon kuolleisuutta aiheuttavista kulkutaudeista oli isorokko. Tämä katsaus käsittelee isorokkoepidemiaa Pirkanmaalla Urjalassa vuonna 1918. Tarkastelen aihetta kirjallisuuden lisäksi Urjalan vuoden 1918 kunnalliskertomuksen, Tammelan piirilääkärin arkiston ja vuoden 1918 Urjalan Sanomien avulla.

Isorokko, kulkutaudit, 1918, sisällissota, Urjala

88

Lotta Pirhonen, historian maisteriopiskelija, Tampereen yliopisto. lotta.pirhonen@tuni.fi

Isorokon historiasta ja taudinkuvasta

Isorokko on ihmiskunnan historian tuhoisimpiin sairauksiin kuuluva tauti, joka on siinä suhteessa poikkeuksellinen, että sen historian voi kirjoittaa loppuun asti. Isorokkoa aiheuttaa kolme eri virusta: *Variola major*, *Variola minor* ja *Variola intermedus*. Isorokon jäljittäminen historiasta on vaikeaa taudin epämääräisten kuvausten takia. Kiinassa ensimmäiset luotettaviksi katsotut lähteet kuvaavat isorokkoa 400-luvulla jaa. ja Euroopassa 500-luvulla jaa.¹ Isorokko tarttui ihmisestä toiseen ilman ja hengitysteiden välityksellä. Myös sairastuneen vaatteet ja tavarat saattoivat levittää virusta. Isorokon tartuttavuus, eli taudin tarttuminen sitä sairastavasta sille alttiisiin henkilöihin, oli vain noin 10 % ja itämisaika keskimäärin 12 vuorokautta. Tauti alkoi rajusti kuumeella, päänsäryllä, lihaskivuilla ja lasten kohdalla joskus myös oksentelulla ja kouristuksilla. Ihottuma alkoi 2–5 päivän kuluessa ja näppyöiden märkimisestä jäi yleensä pysyvät arvet. Vakavampia komplikaatioita olivat sokeus ja miesten kohdalla hedelmättömyys.² Isorokko saattoi pahimmillaan aiheuttaa vaikean yleisinfektion tai verenvuotokuumeen. Keskivaikean taudin kesto oli noin 15–17 vuorokautta.³ Parantavaa hoitoa ei ollut ja sairastunut joko kuoli tai sai pitkän immuniteetin. Suurin osa parani, mutta noin 30 % tartunnan saaneista menehtyi.⁴ Isorokko katosi yhteisöstä viimeisenkin sairastuneen parannuttua, mutta saattoi ilmaantua uudelleen, kun yhteisöön oli syntynyt uusia jäseniä, joilla ei ollut immuniteettia.⁵

Isorokko on onnistuttu hävittämään maailmasta kokonaan rokotusten avulla. Viimeinen tautitapaus oli vuonna 1977.⁶ Vaikka isorokko on malliesimerkki rokotusten tehosta, on myös pohdittu taudin paluun mahdollisuutta. Isorokkovirusta säilytetään edelleen laboratorioissa, joissa virusta vartioidaan tarkasti ja ollaan lopullisesti tuhoamassa.⁷ Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen 3.1.2020 julkaiseman artikkelin mukaan isorokkovirusta oli tuolloin vielä kahdessa turvalaboratoriossa Yhdysvalloissa ja Venäjällä.⁸

Isorokko näyttää yleistyneen Suomessa 1700-luvulla, mutta päätelmään saattaa vaikuttaa lähdeaineistojen parempi saatavuus ja sisällöt tautien osalta. Isorokko vakiintui taudin suomenkieliseksi nimeksi 1800-luvun lopulla, mutta taudista käytettiin eri nimityksiä eri paikkakunnilla.⁹ Urjalan suunnalla käytettiin ainakin nimityksiä ”isoripula” ja ”rupuli”.¹⁰ Isorokon esiintyvyys oli aaltomaista ja vaihtelevaa. Esimerkiksi nälkävuosina 1866–1868 isorokkoa eli isoripulaa oli Urjalassakin tavallista enemmän.¹¹

Ukonahon, Lummaan & Brigan tutkimusotannassa isorokko näyttäytyi lasten yleisimpänä kuolinsyynä 1700- ja 1800-luvuilla.¹² Piirilääkärit näkivät 1800-luvulla lasten huonot elinolosuhteet, köyhyyden, puutteen ja vanhempien välinpitämättömän suhtautumisen syiksi lasten korkeaan sairastavuuteen ja kuolleisuuteen. Kuolleisuuteen vaikuttivat köyhän työväestön huonot asuin- ja hygieniaolet sekä kaupungeissa että maaseudulla.¹³ Isorokon ehkäisy aloitettiin 1700-luvulla ensin rokonistutuksen avulla ja myöhemmin rokottamisella, joka aloitettiin Suomessa vuonna 1802. Rokottamista pyrittiin tehostamaan koko vuosisadan, mutta sen kattavuus ei ollut toivottavaa.¹⁴ Esimerkiksi Urjalassa taudin voittamisessa luotettiin enemmän kansanparantajien apuun, joita löytyi runsaasti. Hierominen ja kuppaaminen olivat hoitokeinoja moneen vaivaan. Rokkorupia rasvattiin ”kreelalla”, eli kermalla, johon oli vispattu tulikukkaa. Tartuntaa ei juuri pelätty, sillä sen katsottiin olevan Jumalan käsissä.¹⁵

89

Vuoden 1883 asetus määräsi isorokkorokotuksen pakolliseksi alle kaksivuotiaalle lapsille sakon uhalla. Pakko koski myös muita lapsia ja aikuisia, joita ei ollut rokotettu tai joilla ei ollut immuniteettia.¹⁶

Hämeen läänissä astui voimaan asetus pakollisesta rokotuksesta 1.1.1888, mutta käytännössä vielä vuonna 1889 oli monessa kunnassa laiminlyöty asetusta ja jätetty rokottaja palkkaamatta.¹⁷ Urjalaan palkattiin omaksi rokottajaksi kanttori. Lisäksi määrättiin rokotuksen tarkastajia eri puolille pitäjää 1890-luvulla. Sakon uhka toimi, sillä sen pelossa Urjalan Menosten kylässäkin saatiin vanhempia lopulta viemään lapsiaan rokotuksille.¹⁸ Rokotusvastaista ilmapiiriä esiintyi etenkin taudin laantumisen ja tautimuotojen lieventymisen myötä eri puolilla maata. Joukkorokotuksista jäi pois suuria joukkoja, ja syitä siihen olivat esimerkiksi työväen muuttamiset, taudit ja kuolemantapaukset, rokotteen pelko, huolimattomuus ja puutteet papiston luetteloissa. Papisto piti luetteloita ihmisistä, joita ei

Kuva 1. Vastarokotettu pariskunta Tornionjoelta vuonna 1918. Kuvaaja: Väinö Auer 1918. Museovirasto, suomalais-ugrilainen kuvakokoelma, <https://finna.fi/Record/museovirasto.72C6B42556778209F1F73315105FB143>.

ollut rokotettu. Rokotusten tietoinen vastustaminen oli suuri ongelma, ja se keskittyi etenkin maaseudulle. Väestön rokotussuojan kattavuus ei Mäkelän mukaan noussut odotetusti, vaan 1910-luvulla se jopa väheni.¹⁹ Vuosina 1918–19 esiintyi Suomessa viimeisin suuri isorokkoepidemia.²⁰ Vuoden 1918 sekasorron oloissa tauti tappoi Suomessa 752 ihmistä. Suomen viimeinen isorokkotapaus todettiin vuonna 1941. Isorokon hävittämiseen Suomesta vaikuttivat rokotusten lisäksi 1800-luvun lopulla tehostuneet eristämisen- ja desinfiointitoimet.²¹

Urjalan isorokkoepidemia

Pirkanmaalla sijaitseva Urjalan kunta kuului vuonna 1918 Hämeen lääniin ja oli yksi sen suurimmista kunnista. Urjala oli osa Tammelan piirilääkäripöytäkirjoja, johon kuuluivat myös Akaa, Humppila, Jokioinen, Kalvola, Kylmäkoski, Somero, Somerniemi, Säaksmäki, Tammela ja Ypäjä. Virkaa toimittavana piirilääkärinä toimi K.O. Railo. Urjalaa koettelivat vuonna 1918 monet kulkutautiepidemiat, joista isorokko ja espanjantaudiksi kutsuttu influenssa olivat seurauksiltaan vakavimmat. Urjalassa isorokkotapauksia oli selvästi enemmän kuin muissa piirilääkärikunnissa, joista seuraavaksi eniten niitä esiintyi Akaassa.²²

Vuoden 1918 sisällissota loi isorokon, kuten muidenkin kulkutautien leviämisen otolliset olosuhteet. Pentti Mäkelän mukaan taisteluoperaatioiden ympäristössä tartuntariski oli suuri, sillä tautien leviämisen estäminen oli vaikeaa. Tampereen taistelun aikoihin ei kyetty isorokon vastatoimien, kuten pakkorokotusten järjestämiseen.²³ Marko Tikan mukaan sisällissota aiheutti epidemian katastrofin. Hän toteaa, että tämä seikka on sivuutettu lähes kokonaan, vaikka sen seurauksena vuosien 1918–1920 väestömenetykset olivat suuremmat kuin varsinaiset sotakuolemat. Sisällissodan seurauksena tuhannet miehet kulkivat pitkin Suomea sekoittaen suomalaisen bakteerikannan massiivisesti ensi kertaa. Ennen sotaa läntisen Suomen rokotuskattavuus oli heikompi kuin vilkkaamman itäisen Suomen, jossa kulkutaudit olivat yleisempiä. Näin länsisuomalainen väestö oli vastustuskyvyltään heikompaa ja altistui herkemmin uusille bakteri- ja viruskannoille, jotka puhkesivat epidemioiksi.²⁴

Suomen sisällissota ajoittui valtakunnallisesti vuoden 1918 tammikuun lopusta toukokuun puoliväliin. Urjalassa punaiset olivat vallassa tammikuusta huhtikuun loppuun. Urjalassa oli punakaartilaisia noin tuhat ja valtaosa edusti perinteisiä maaseudun työläisammattitehtäviä. Nuutajärveltä mukaan liittyi lasiteollisuuden ammattimiehiä. Enemmistön liittymismotivaatio oli punakaartin maksama palkka, mutta myös uhkailu, painostus ja ajan henki mainittiin liittymisen syiksi.²⁵ Levotonta liikehdintää oli alkanut ilmetä Urjalassa jo Venäjän vallankumousvuoden 1917 kevättalvesta lähtien, ja heikentynyt työllisyys- ja elintarviketilanne kiihdyttivät jännitteitä.²⁶ Piirilääkärin arvion mukaan kehnot maanomistusolot ja kuntalaisten matala sivistystaso vähäisen kansakouluopetuksen vuoksi aiheuttivat ”nurjamielisyyttä”.²⁷

Kirsti Arajärven mukaan väkivalta Urjalassa alkoi 21. tammikuuta, jolloin kylän keskustaan saapui eri suunnilta aseistettuja miehiä. Noin 150 miestä jakautui kahteen ryhmään ja lähti aseiden etsintään Urjalan kahden suuren kartanon, Honkolan ja Nuutajärven alueille. Usean seuraavan viikon ajan punakaartilaiset aiheuttivat Urjalassa pelkoa kierrellen ryhmissä etsimässä taloista aseita, elintarvikkeita ja karjaa ja kysellen kulkulupia. Ensimmäiset veriteot tapahtuivat 3. helmikuuta junassa Toijalan-Turun radalla, ja uhreiksi joutuivat Urjalan kautta valkoisten joukkoihin matkalla olleet henkilöt. Tapahtumia seurasi muita ampumisia ja pidätyksiä, ja vangittuja kuljetettiin Toijalaan, johon oli perustettu punaisten vallankumousosasto.²⁸ Punaisten kolmen kuukauden hallintakaudella heidän toimiaan vastustavien kuntalaisten asema oli turvaton sekä hengen että omaisuuden puolesta.²⁹

Huhtikuun alussa käyty Tampereen valtaustaistelu herätti punaisissa pelkoa mahdollisesta tappiosta, ja tämä heijastui selvästi Urjalaan. Tampereelta paenneita punaisia kulki runsaasti kunnan läpi ja huhtikuun puolivälissä tapahtuneen Porin valtauksen jälkeen Urjalan kautta virtasi väkeä yhä enemmän. Arajärvi kertoo, että aikalaisen Rovasti Hildenin mukaan pitäjän maanteillä oli luultavasti suurin liikehdintä koskaan, ja kulkijat ottivat matkalla olleet asunnot levähdyspaikoikseen. Mukanaan heillä oli suuret määrät ”ryöstämänsä tavaraa”. Punaisten suunnitelmana oli ilmeisesti asettua valkoisille vastarintaan Urjalassa, johon oli toimitettu paljon aseita ja jossa oli ensimmäisen maailmansodan aikana venäläisten johdolla rakennettuja linnoituksia. Valkoiset etenivät kuitenkin nopeasti ja 24. huhtikuuta Urjala alkoi tyhjäntyä punaisista, jotka pakenivat kohti itää. Huhtikuun 25. saapuivat valkoiset joukot Urjalaan Porin suunnasta ja ottivat alueen haltuun ilman taistelua.³⁰

Mäkelä toteaa, että punakaartin organisoimattoman sairaanhoidon vuoksi kulkutaudit, isorokko mukaan lukien, levisivät joukkojen liikkumisen mukana. Lääkintöhallituksen kiertokirjeissä 29.4. ja 30.4. varoitettiin kaikkia piirilääkäreitä pilkkukuumeen, toisintokuumeen ja isorokon leviämisestä. Punakaartin joukoissa oli esiintynyt isorokkoa ja tautitapauksia oli todettu monissa paikoissa, myös Urjalassa. Punakaartin käytössä olleet rakennukset määrättiin desinfioitaviksi. Toijalan asemanseudulla majoitettiin punakaartilaisia ja 28.3. punaisten Toijalan ensiapuasemalla määrättiin eristykseen vaikeasti isorokkoon sairastunut Urjalan kaartin mies. Toukokuussa piirilääkärit raportoivat tapauksista, joissa punakaartiin pakko-otetut olivat sairastuneet isorokkoon vankileireiltä palattuaan. Urjalassakin ilmeni tällaisia tapauksia huhti-toukokuussa ja tauti levisi myös siviiliväestöön. Suojarokotusten aloittamisesta huolimatta tautitapaukset lisääntyivät toukokuussa vankien vapauttamisten vuoksi.³¹

Tammelan piirilääkäripiiriin kuuluvista kunnista Urjala kärsi isorokkoepidemiasta eniten, sillä varmoja tautitapauksia oli 93. Seuraavaksi eniten tartuntoja oli Akaassa, jossa sairastui 35. Humppila ja Somerniemi säästyivät isorokolta kokonaan. Kuntien varmojen tautitapausten yhteismäärä oli 177, joista

Kuva 2. Urjalan kunnallissairaala, joka toimi vuonna 1918 isorokkosairaalana. Kuva Olavi Labtion kotialbumista.

Urjalassa siis enemmistö.³² Todettujen tautitapausten lisäksi sairastuneita oli luonnollisesti enemmänkin. Urjalan vuoden 1918 kunnalliskertomuksesta käy ilmi, että isorokko ”raivosi” Urjalassa huhtikuun alusta elokuun puoliväliin asti.³³ Tauti oli kunnassa laajalle levinnyt ja kunta ylläpiti kahta epidemiasairaala. V.t. piirilääkäri Railo otti aktiivisen rooli kulkutautisairaaloiden perustamisessa ja antoi kunnille ohjeistuksia niihin liittyen.³⁴ Pentti Mäkelän mukaan ainakin kolme työväentaloa Urjalassa ja Kylmäkosken taajamassa muutettiin isorokkosairaaloiksi.³⁵ Kesäkuusta loppuvuoteen asti toiminut Urjalan tulirokkosairaala sijaitsi Huhdin työväentalossa, mutta kunnalliskertomuksen mukaan isorokkosairaala avattiin apteekkari A. Nylanderin omistamaan huvilaan 10.4.1918. Huvila oli kuitenkin liian pieni suurelle potilasmäärälle, joten isorokkopotilaat siirrettiin kunnallissairaalaan kesäkuun puolivälissä, ja ”lasarettipotilaat” siirrettiin A. Nylanderin huvilaan. Sairaalassa hoidettiin yhteensä 73 isorokkopotilasta, joista 16 kuoli. Isorokkosairaala suljettiin 15.8.1918, ja ”lasarettipotilaat” siirtyivät sinne takaisin. Urjalan isorokkosairaalan hoitajattarena oli koko sen olemassaolon ajan neiti E. Tammisto ja hänen apulaisenaan heinäkuun ajan neiti T. Nurminen.³⁶ Kunnalliskertomuksessa ei mainita sairaalan lääkäriä, mutta hän lienee ollut entinen Ikaalisten kunnanlääkäri A.M. Skogström, joka Arajärven mukaan valittiin virkaansa vuonna 1908, ja josta tuli ensimmäinen pitäjän sairaalaa johtanut lääkäri.³⁷

Vuoden 1918 *Urjalan Sanomista* ilmenee myös kunnan vaihteleva isorokkotilanne. 1.6.1918 ilmestyneessä numerossa 6 julkaistiin kuulutus, jossa isorokon leviämisen vuoksi määrättiin rokotukselle kaikki kuntalaiset, joita ei ollut viimeisen viiden vuoden kuluessa rokotettu. Maksuttomia rokotustilaisuuksia järjestettiin 10.–15. kesäkuuta ympäri Urjalaa.³⁸ Lehden seuraavassa numerossa 7 (8.6.1918) julkaistiin artikkeli otsikolla ”Isorokko Urjalassa”:

Pari päivää ennen pääsiäistä, tuli ensimmäinen isorokkosairas, eräs punakaartilainen, kunnan lääkärin luo, kertoen saaneensa tartunnan venäläisestä kasarmista Tampereella. Häntä seurasi parin viikon kuluessa lisäksi neljä punaista. Toukokuun ensimmäisinä päivinä ilmestyivät ensimmäiset tapaukset paikallisen väestön keskuudessa Matkun kylässä ja toukokuun lopulla useampia tapauksia yhä aikaa ympäri pitäjää, Lahden vankileiristä kotiin laskettujen miesten keskuudessa, joten meillä nyt on melkeen ympäri kuntaa levinnyt isorokko-epidemia, johon tähän päivään asti on kaikkiaan 10 henkilöä kuollut. Mikäli mahdollista ovat sairastuneet olleet eristetyt tilapäiseen rokkosairaalaan Laukeelassa ja on heidän kotonaan pantu toimeen puhdistus ja perheenjäsenet rokotettu. Vaan yhä on tauti levenemässä ja terveydenhoitoviranomaisille on vaikea saada tartunnan leveneminen ehkäistyksi, elleivät kuntalaiset itse, ja varsinkin sairastuneet ja niiden perheet koeta parhaansa mukaan tämän kovin tarttuvan taudin leviämistä estää.³⁹

Artikkelissa korostetaan ensimmäisen ja neljän seuraavan tartuttajan kuulumista punakaartiin ja kerrotaan taudin olevan lähtöisin venäläisestä kasarmista. Todennäköisesti taudin alkuperää ei ole ollut ainakaan kaikkien sairastuneiden kohdalla yksinkertaista jäljittää ja sairautta on ollut väestössä jo laajemmin, jolloin tartuttajia on ollut useampia. Artikkelin mukaan punakaartiin kuulunut ensimmäinen sairastunut tuli lääkäriin pari päivää ennen pääsiäistä, joka ajoittui vuonna 1918 ajalle 29.3.–1.4. Isorokkosairaala avattiin jo 10.4. ja taudin itämisäika oli keskimäärin 12 vuorokautta. Taudin leviäminen ympäri kuntaa haluttiin osoittaa punaisten ja venäläisten aikaansaannokseksi. Väestön liikkuvuus sisällissodan vuonna oli suurta muidenkin kuin punaisten kohdalla, ja artikkelissakin kerrotaan tautitapausten lisääntyneen toukokuun lopulla. Piirilääkäri toteaa raportissaan iso- ja tulirokkoa ilmaantuneen runsaammin vasta sisällissodan päätyttyä, kun vankileireillä ja paossa olleet punaiset ja valkoiset palailivat kotiin. Myös kiertelevät kerjäläiset levittivät tautia.⁴⁰

Artikkelissa kerrotaan lisäksi isorokon oireet ja toistetaan kehoitus saapua rokotettavaksi, jos edellisestä rokotuksesta on yli viisi vuotta. Kunnanlääkäriin ja molempien kunnan kättilöiden kerrotaan rokottavan halukkaita myös kotona, mikä ilmentää rokotusten tärkeyttä. Näin pyrittiin mahdollistamaan

rokottautuminen niillekin, joille kotoa lähteminen oli vaikeaa. Ainakin lasten rokotuksia suoritettiin eri paikoissa kuten pappilassa, Nuutajärven kartanolla sekä useissa yksityistaloissa, joihin kokoontui kerralla useampia lapsia rokotettaviksi. Toukokuun lopussa ja kesäkuun alussa rokotettiin 700 alle 12-vuotiaasta lasta. Kesäkuussa Urjalan 10 865 asukkaasta rokotettiin kaikki läsnä olevat eli noin 7000 henkilöä.⁴¹ Tämä tarkoittaisi 64,4 % koko asukasmäärästä. Ilmeisesti asukasmäärä oli kuitenkin tuossa vaiheessa jonkin verran suurempi, sillä piirilääkäri ilmoitti Urjalan väkimäärän olevan 10 865 asukasta vasta vuoden lopussa.⁴²

Tammelan piirilääkäri ilmoitti vuoden 1918 aikana koko Tammelan piirilääkäripiirissä annettujen pistosten määräksi 12 395, joista onnistui 12 193. Papiston luetteloiden mukaan rokottamattomia oli 2764 henkilöä ja heistä tuli rokotetuksi 2102 eli 76 %. Poissa rokotuksista oli koko piirissä 23,3 %, joista yli 2-vuotiaita oli 9,7 %. Tilastoja tosin vääristää se, ettei Sääksmäen kirkkoherranvirastosta annettu lukuja rokottamattomista, joten kyseinen luku on liian alhainen. Piirilääkäriin mukaan Urjalassa rokotettiin 62,7 % väestöstä ja rokotuksista oli poissa 27,3 %. Rokotuksista poissaoleista 20,2 % oli yli 2-vuotiaita.⁴³ Jo edellisenä vuonna 1917 rokotustilannetta käsittelevässä raportissaan piirilääkäri kuvaa Urjalassa olleen lukuisia laiminlyöntejä rokotuksiin osallistumisen suhteen. Hän toteaa myös papiston rokotusluettelot useassa kunnassa virheellisiksi tuolloinkin.⁴⁴

Isorokko ehti levitä siviiliväestössä nopeasti ennen kuin asiaan havahduttiin. Taudin leviämistä ehkäisevien suojelurokotusten aloittamiseen vaikutti rokkoaineen huono saatavuus. Tammelan piirilääkäri pyysi rokkoaineenvalmistuslaitokselta rokkoainetta ”ensi tilassa” useissa erissä, mutta sitä ei ollut sen suuren menekin vuoksi heti tarpeeksi saatavissa.⁴⁵ Tikan mukaan rokotteiden ja lääkkeiden huonompi saatavuus sota-aikana aiheutti valtaosan epidemioista johtuvista kuolemista. Lisäksi huonon elintarviketilanteen vuoksi aliravituilla ihmisillä sairaudet olivat kohtalokkaampia.⁴⁶ Piirilääkäriin arvion mukaan yleinen terveydentila piirissä oli huono ja tautisuus huomattavasti suurempaa kuin tavallisina vuosina. Kulkutautien aiheuttamat kuolemat olivat lukuisia ja huono hygienia edisti niiden leviämistä.⁴⁷ Erityisen kohtalokkaiksi tautien leviämisen osalta osoittautuivat kevään 1918 vankisiirrot, jotka levittivät isorokon lisäksi tulirokkoa, kurkkumätää, espanjantautia sekä pilkku- ja toisintokuumetta vankileirien välillä. Piirilääkäreillä oli usein hyvinkin tarkasti tiedossa ihmisjoukkojen levittämät taudit, mutta heidän vastalauseistaan ei piütattu kokonaisista vankileirejä siirreltäessä.⁴⁸ Lääkintöhallituksessa oltiin huolestuneita venäläisten sotajoukkojen ja punakaartilaisien levittämistä kulkutaudeista. Piirilääkäreille ja terveydenhoitolautakunnille lähetettiin 3. toukokuuta 1918 kirje, jossa kehoitettiin puhdistamaan ja tarvittaessa desinfioimaan kaikki laitokset ja rakennukset, joissa edellä mainittuja joukkoja oli majailnut.⁴⁹ Lääkintöhallituksessa todettiin venäläiset ja punaiset joukot tautien levittäjiksi, mutta kulkutautien leviämistä edistävästä vankisiirroista olivat kuitenkin vastuussa aivan muut henkilöt kuin vangit itse, eikä piirilääkäreiden varoituksia kuunneltu.

Urjalan Sanomissa (no 10, 29.6.1918) kerrotaan terveyshoitolautakunnan lähettäneen kunnan terveyshoitopiirimiehille kiertokirjeen. Sen mukaan on kulkutautien ”raivotessa” huomattu puutteita terveydenhoitoasioiden valvonnassa. Rokotusten tärkeyttä korostetaan, ja viranomaisten käsketään huolehtia siitä, että kaikki piirin asukkaat antavat rokotuttaa itsensä. ”Niskoittelijoiden” nimet tulee ilmoittaa kunnallistoimistoon ja suojeluskunnan tulee tuoda heidät rokotettaviksi. Epäilyttävät tautitapaukset tulee tutkituttaa lääkärillä, ja tarttuvan taudin ollessa kyseessä on asumuksen oveen naulattava ilmoitus, joka kieltää talossa käymisen rangaistuksen uhalla. Kyseisiä taloja tulee pitää silmällä viranomaisten toimesta. Isorokkoa sairastaneiden asumukset on desinfioitava, ja tämän jälkeen perheen on oltava eristyksessä vielä kaksi viikkoa, jotta voidaan varmistua taudin olevan ohi.⁵⁰ Ohjeistuksessa on huomioitu myös taloudelliset seikat: mikäli toimet aiheuttavat perheille taloudellista ahdinkoa, on tämä

ilmoitettava ”köyhäinhoidon kaitsijalle”, jonka tulee ryhtyä toimiin. Myös desinfiointeista aiheutuneet kulut luvataan maksaa kunnan kassasta. Lisäksi kaikenlainen kokoontuminen, illamat ja pitotilaisuudet kielletään sakon uhalla.⁵¹ Kulkutautien leviämisen kohdalla ongelmalliseksi osoittautuivat lievät tapaukset, jotka eivät hakeutuneet lääkärille tai eristykseen. Kulkutautien salailun vuoksi piirilääkäri ehdottikin Urjalan ja muiden kuntien kunnallislautakuntien esimiehille, että pitäjät jaetaan piireihin, joihin kuhunkin valitaan oma katsastusmies. Hänen tehtävänään oli pitää silmällä mahdollisia tautitapauksia ja tehdä heti ilmoitus, mikäli heräsi epäily taudin salailusta. Elokuussa 1918 tällaiset terveyshoitopiirimiehet kulkivatkin jo talosta taloon etsimässä epäilyttäviä tapauksia.⁵²

Urjalan Sanomien numerossa 12 (13.7.1918) kerrotaan, että ”isonrokon takia ei saa pitää mitään kokouksia, ei hengellisiä, eikä maallisia, ei maksullisia eikä maksuttomia”.⁵³ Kokoontumiskielto lienee ollut samanlainen harmin aihe kuin tänä päivänä Covid-19-taudin vuoksi asetetut kiellot. Sen voi päätellä jo aiemmasta numeron 10 (29.6.1918) uutisesta, jossa kerrotaan kahdensadan nuoren kokoontuneen juhannuskokolle terveysviranomaisten määräysten vastaisesti.⁵⁴ Sisällissodan ja kevään sekasorron jälkeen normaali elämä on todennäköisesti ollut nuorten keskuudessa niin toivottua, että määräyksiä on rikottu tietoisesti.

Urjalan Sanomien numerossa 12 (13.7.1918) valitellaan myös ruoka-aineiden puuttumista.⁵⁵ Kunnassa vallitsi huono tilanne ruuan suhteen ja väestön vajavainen ravitseminen vaikutti taudeista toipumiseen. Piirilääkäri toteaa ravintoaineiden niukkuuden heikentäneen ihmisten vastustuskykyä.⁵⁶ Hämeen läänissä elintarviketilanne huononi merkittävästi Venäjän vallankumouksen ja sitä seuranneiden levottomuuksien vuoksi. Suomeen oli tuotu viljaa Venäjältä ensimmäisen maailmansodankin aikana, mutta vallankumouksen jälkeisen rautateiden sekasorron ja Pietarissa ryöstetyiksi tulleiden viljajunien vuoksi oli Suomessa tultava toimeen omillaan.⁵⁷ Piirilääkäri Railon mukaan sota ja elintarvikekeinottelu nosti hintoja ja vähensi elintarvikkeiden saatavuutta kaupoissa. Näin ollen vähävaraisimmat ja etenkin lapset näkivät jo vuoden 1917 lopussa nälkää.⁵⁸ Kuntien elintarvelautakunnat ottivat käyttöön korttijärjestelmän, mutta varastojen pienuus, viljavarantojen salailu ja myynti trokareille aiheuttivat järjestelmään ongelmia. Lisäksi vallankumouksen jälkeinen ruplan kurssin lasku vaikutti myös Suomen markan kurssiin, joka nosti hintoja ja lisäsi työväestössä epäluuloa ”porvarien” tahallaan tuottamista vaikeuksista.⁵⁹

Elintarviketilanne oli huono sisällissodankin aikana. Erityisesti sen loppupuolella punakaartin joukkojen kurin hävitessä ja sekasorron lisääntyessä kaartilaiset ottivat pakkoluovutuksella kauppiailta ja porvareilta mitä halusivat.⁶⁰ Aikalaisten kertomusten mukaan myös tavallisista torpista haettiin elintarvikkeita, teuraskarjaa ja hevosia. Runsaammin otettiin yleensä niistä taloista, joista ei ollut väkeä punakaartissa. Tilallisten varastoja ja siemenviljoja pakko-otettiin. Monet yrittivät kylvää jo huhtikuussa saadakseen siemenet maahan ja säästyäkseen näin pakko-otoilta.⁶¹ Urjalan molemmat torpparikartanot joutuivat punaisten joukkojen anastusten kohteiksi. Kaikki ruokavarastot vietiin ja Nuutajärven kartanon anastettua omaisuutta löytyi sodan jälkeen Viipurista asti.⁶² Kaukovallan mukaan elintarvikeasioiden hoito oli punaisten valtaamalla Hämeen alueilla huonoa ja monin paikoin kärsittiin nälkää.⁶³

Heinäkuussa 1918 Urjalan isorokkoepidemia alkoi osoittaa laantumisen merkkejä. *Urjalan Sanomien* numerossa 13 (20.7.1918) todetaan hyvät uutiset isorokkotapausten vähenemisestä, vaikkakin isorokkosairaala on vielä täynnä.⁶⁴ Lehden numerossa 15 (3.8.1918) todetaan isorokon vähenevän edelleen ja kerrotaan, että viimeisen kolmen viikon kuluessa on ”sattunut ainoastaan yksi uusi isorokkotapaus”. Sairaalassa kerrotaan olevan enää kymmenkunta isorokkopotilasta, jotka ovat toipumassa. Sen sijaan tulirokon todetaan ”riehuvan” edelleen ja uusia tapauksia olevan runsaasti, sekä

kuolleisuuden olevan suuri. Kuntalaisia kehoitetaan noudattamaan terveydenhoitolautakunnan määräyksiä.⁶⁵

Urjalan isorokkosairaala suljettiin 15.8. mutta tulirokkotilanne oli vakava vielä pidempään ja tulirokkosairaala toimi koko loppuvuoden.⁶⁶ Viimeinen maininta isorokosta vuoden 1918 *Urjalan Sanomissa* on sivulauseessa numerossa 22 (21.9.1918), jossa todetaan eläinsuojeluyhdistyksen toiminnan olleen ”lamassa kapinan ja isorokon takia”.⁶⁷

Vuonna 1918 Urjalassa isorokkoon kuoli 30 henkilöä, joista neljä oli alle vuoden ikäisiä, neljä 1–10-vuotiaita ja 22 yli kymmenvuotiaita. Yli kymmenvuotiaista miehiä oli 18 ja naisia neljä. Isorokkoon menehtyneistä neljä kuoli toukokuussa, 18 kesäkuussa, seitsemän heinäkuussa ja marraskuussa vielä yksi. Piirilääkärin konseptikirjassa huomautetaan monen kulkutaudin uhrin menehtyneen useissa sotavankiloissa.⁶⁸ Tapauskuolleisuus noudattikin Urjalassa varsin tarkkaan Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen määrittämää arviota, jonka mukaan sairastuneista 30 % voi menehtyä tautiin.⁶⁹ Urjalassa varmoja sairastuneita oli 93 henkilöä, joista 30 menehtyi.

Tulirokkoon menehtyi samana vuonna 24 henkilöä. Piirilääkärin vuoden 1918 vuosikertomuksen mukaan influenssaan kuolleita oli 30, joista suurin osa oli nuorta, parhaassa iässään olevaa väkeä. Isorokko ja espanjantautina tunnettu influenssa olivat siis paikkakunnalla yhtä tuhoisat taudit kyseisenä vuonna. Urjalan väkiluku vuoden 1918 lopussa oli 10 865 ja kuolleiden yhteismäärä 511.⁷⁰ Kulkutaudit ja sisällissota olivat syynä korkeaan kuolleisuuteen. Sisällissodan aikaisella liikehdinnällä ja suurten ihmisjoukkojen kulkemisella paikkakunnalta toiselle on ollut aktiivinen rooli isorokon ja muiden kulkutautien leviämisessä. Sisällissodan jälkeen vankisiirrot, vankileireiltä palaavat, püleskelijät ja kerjäläiset olivat osallisina kulkutautien levittämisessä. Tauteja lisääviä tekijöitä olivat myös huono ravitsemustilanne ja puutteelliset hygieniaolot. Urjalassa isorokko voitettiin kuitenkin melko nopeasti. Vertailun vuoksi voi mainita seuraavan vuoden 1919 väkiluvun 10 825 ja kuolleiden yhteismäärän 187. Vuonna 1919 ei Urjalassa kuollut isorokkoon kukaan ja muidenkin kulkutautien aiheuttama kuolleisuus oli merkittävästi vähäisempää.⁷¹

- ¹ Heikki S. Vuorinen, *Tauti(n)en historia* (Tampere: Vastapaino, 2002), 127, 129.
- ² Vuorinen, *Tauti(n)en historia*, 127; Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen verkkosivu <https://thl.fi/fi/web/infektiotaudit-ja-rokotukset/taudit-ja-torjunta/taudit-ja-taudinaiheuttajat-a-o/isorokko>.
- ³ Pentti Mäkelä, *Vuosien 1917–19 kulkutaudit, espanjantauti ja vankileirikatastrofi. Historiallisepidemiologinen näkökulma Suomen väestön korkeaan tautikuolleisuuteen* (Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 16/2007), 131–132, <http://urn.fi/URN:ISBN:78-952-5631-38-8>.
- ⁴ THL, <https://thl.fi/fi/web/infektiotaudit-ja-rokotukset/taudit-ja-torjunta/taudit-ja-taudinaiheuttajat-a-o/isorokko>.
- ⁵ Vuorinen, *Tauti(n)en historia*, 128.
- ⁶ THL, <https://thl.fi/fi/web/infektiotaudit-ja-rokotukset/taudit-ja-torjunta/taudit-ja-taudinaiheuttajat-a-o/isorokko>.
- ⁷ Vuorinen, *Tauti(n)en historia*, 127.
- ⁸ THL, <https://thl.fi/fi/web/infektiotaudit-ja-rokotukset/taudit-ja-torjunta/taudit-ja-taudinaiheuttajat-a-o/isorokko>.
- ⁹ Vuorinen, *Tauti(n)en historia*, 130–131.
- ¹⁰ Kirsti Arajärvi, *Urjalan historia II* (Tampere: Urjalan historiatoimikunta, 1975), 53; Turcka Elonheimo ja Merja Isotalo (toim.) *Menosten kylän tarinat* (Forssa: Kulttuuripajasto, 2003), 57.
- ¹¹ Arajärvi, *Urjalan historia II*, 52–53.
- ¹² Susanna Ukonaho, Virpi Lummaa & Michael Briga, ”The long-term success of mandatory vaccination laws after implementing the first vaccination campaign in 19th century rural Finland,” *American Journal of Epidemiology*, Volume 191, Issue 7 (2022), 1180–1189, <https://doi.org/10.1093/aje/kwac048>.
- ¹³ Heikki S. Vuorinen, *Tautinen Suomi 1857–1865* (Tampere: University Press, 2006), 65–67.
- ¹⁴ Vuorinen, *Tauti(n)en historia*, 132–133.
- ¹⁵ Arajärvi, *Urjalan historia II*, 52–53.
- ¹⁶ Vuorinen, *Tauti(n)en historia*, 130–134; Mäkelä, *Vuosien 1917–19 kulkutaudit*, 133.
- ¹⁷ K.V. Kaukovalta, *Hämeen läänin historia*, (Hämeenlinna: Arvi A. Karisto osakeyhtiö, 1931), 1151.
- ¹⁸ Elonheimo & Isotalo, *Menosten kylän tarinat*, 58.
- ¹⁹ Mäkelä, *Vuosien 1917–19 kulkutaudit*, 132–146; Ukonaho, Lummaa & Briga, ”Long term success”, 1180–1189.
- ²⁰ Mäkelä, *Vuosien 1917–19 kulkutaudit*, 135–136.
- ²¹ Vuorinen, *Tauti(n)en historia*, 133–134.
- ²² KA Dd:1 Tammelan piirilääkärin arkisto, taulukot tautien esiintymistapauksista Tammelan piirilääkäripiirissä 1916–1941.
- ²³ Mäkelä, *Vuosien 1917–19 kulkutaudit*, 165.
- ²⁴ Marko Tikka, *Terrorin aika, Suomen levottomat vuodet 1917–1921* (Jyväskylä: Gummerus kustannus Oy, 2006), 32–33.
- ²⁵ Ilkka Markkula ja Seppo Pirhonen, *Ettes suotta kapinoitit, Pentinkulman sota ja rauha* (Tallinna: Urjamedia, 2020), 47, 95.
- ²⁶ Elonheimo ja Isotalo (toim.), *Menosten kylän tarinat*, 79.
- ²⁷ KA Da:3 Tammelan piirilääkärin arkisto, Tammelan piirin piirilääkärin vuosikertomus v:lta 1918.
- ²⁸ Arajärvi, *Urjalan historia II*, 307–309; Markkula & Pirhonen, *Ettes suotta kapinoitit*, 48–49.
- ²⁹ Elonheimo ja Isotalo (toim.), *Menosten kylän tarinat*, 80–81.
- ³⁰ Arajärvi, *Urjalan historia II*, 307–311; Elonheimo ja Isotalo (toim.), *Menosten kylän tarinat*, 80–81.
- ³¹ Mäkelä, *Vuosien 1917–19 kulkutaudit*, 165–171, 180.
- ³² KA Dd:1 Tammelan piirilääkärin arkisto, taulukot tautien esiintymistapauksista Tammelan piirilääkäripiirissä 1916–1941.
- ³³ Lauri Heerman, *Urjalan kunnalliskertomus v.1918*, (Tampere: Kirjapaino Hermes, 1919), 24.
- ³⁴ KA Ed:1 Tammelan piirilääkärin arkisto, tilastolliset ilmoitukset syntyneistä ja kuolleista 1865–1941; KA Da:2 Tammelan piirilääkärin arkisto, konseptikirja 1918, 5.4.1918, 21.5.1918, 1.7.1918.
- ³⁵ Mäkelä, *Vuosien 1917–19 kulkutaudit*, 180.
- ³⁶ Heerman, *Urjalan kunnalliskertomus v.1918*, 24.
- ³⁷ Arajärvi, *Urjalan historia II*, 58–59.
- ³⁸ *Urjalan sanomat* no 6, 1.6.1918. Kansalliskirjaston digitaalinen kokoelma <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1328804?term=isorokko&page=2>.
- ³⁹ *Urjalan sanomat* no 7, 8.6.1918. Kansalliskirjaston digitaalinen kokoelma <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1328801?term=Isorokko&page=1>.
- ⁴⁰ KA Da:3 Tammelan piirilääkärin arkisto, Tammelan piirin piirilääkärin vuosikertomus v:lta 1918.
- ⁴¹ Mäkelä, *Vuosien 1917–19 kulkutaudit*, 180; KA Cb:1 Tammelan piirilääkärin arkisto, rokotuspäiväkirjat 1916–1922.
- ⁴² KA Ed:1 Tammelan piirilääkärin arkisto, tilastolliset ilmoitukset syntyneistä ja kuolleista 1865–1941.
- ⁴³ KA Da:3 Tammelan piirilääkärin arkisto, konseptikirja 1919–1922, kertomus rokotuksista Tammelan piirilääkäripiirissä v.1918.
- ⁴⁴ KA Da:2 Tammelan piirilääkärin arkisto, konseptikirja 1918, 28.7.1918.
- ⁴⁵ KA Da:2 Tammelan piirilääkärin arkisto, konseptikirja 1918, kirjeet 30.4.1918, 21.5.1918, 27.5.1918, 1.6.1918.
- ⁴⁶ Tikka, *Terrorin aika*, 33.
- ⁴⁷ KA Da:3 Tammelan piirilääkärin arkisto, Tammelan piirin piirilääkärin vuosikertomus v:lta 1918.
- ⁴⁸ Tikka, *Terrorin aika*, 33–34.

- ⁴⁹ KA Eb:1 Tammelan piirilääkärin arkisto, kiertokirjeet 1871–1943.
- ⁵⁰ *Urjalan sanomat* no 10, 29.6.1918. Kansalliskirjaston digitaalinen kokoelma <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1328787?page=2>.
- ⁵¹ *Urjalan sanomat* no 10, 29.6.1918. Kansalliskirjaston digitaalinen kokoelma <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1328787?page=2>.
- ⁵² KA Da:2 Tammelan piirilääkärin arkisto, konseptikirja 1918, 1.7.1918 ja 12.8.1918.
- ⁵³ *Urjalan sanomat* no 12, 13.7.1918. Kansalliskirjaston digitaalinen kokoelma <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1328778?term=Isonrokon&page=1>.
- ⁵⁴ *Urjalan sanomat* no 10, 29.6.1918. Kansalliskirjaston digitaalinen kokoelma <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1328787?page=1&ocr=true>.
- ⁵⁵ *Urjalan sanomat* no 12, 13.7.1918. Kansalliskirjaston digitaalinen kokoelma <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1328778?term=Isonrokon&page=1>.
- ⁵⁶ KA Da:3 Tammelan piirilääkärin arkisto, Tammelan piirin piirilääkärin vuosikertomus v:lta 1918.
- ⁵⁷ Kaukovalta, *Hämeen läänin historia*, 1461–1462.
- ⁵⁸ KA Da:2 Tammelan piirilääkärin arkisto, konseptikirja 1918, 2.8.1918 lääkintöhallitukselle.
- ⁵⁹ Kaukovalta, *Hämeen läänin historia*, 1461–1462.
- ⁶⁰ Kaukovalta, *Hämeen läänin historia*, 1468.
- ⁶¹ Elonheimo ja Isotalo (toim.), *Menosten kylän tarinat*, 82–83.
- ⁶² Arajärvi, *Urjalan historia II*, 200.
- ⁶³ Kaukovalta, *Hämeen läänin historia*, 1468.
- ⁶⁴ *Urjalan sanomat* no 13, 20.7.1918. Kansalliskirjaston digitaalinen kokoelma <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1328774?term=Isorokko&page=1>.
- ⁶⁵ *Urjalan sanomat* no 15, 3.8.1918. Kansalliskirjaston digitaalinen kokoelma <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1328766?term=Isorokko&page=2>.
- ⁶⁶ Heerman, *Urjalan kunnalliskertomus v.1918*, 24.
- ⁶⁷ *Urjalan sanomat* no 22, 21.9.1918. Kansalliskirjaston digitaalinen kokoelma <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1328736?term=isorokon&page=1>.
- ⁶⁸ KA Ed:1 Tammelan piirilääkärin arkisto, tilastolliset ilmoitukset syntyneistä ja kuolleista 1865–1941; Da:3 Tammelan piirin piirilääkärin konseptikirja 1919–1922.
- ⁶⁹ <https://thl.fi/fi/web/infektiotaudit-ja-rokotukset/taudit-ja-torjunta/taudit-ja-taudinaiheuttajat-a-o/isorokko>.
- ⁷⁰ KA Ed:1 Tammelan piirilääkärin arkisto, tilastolliset ilmoitukset syntyneistä ja kuolleista 1865–1941; Da:3 Tammelan piirin piirilääkärin konseptikirja 1919–1922.
- ⁷¹ KA Ed:1 Tammelan piirilääkärin arkisto, tilastolliset ilmoitukset syntyneistä ja kuolleista 1865–1941; Da:3 Tammelan piirin piirilääkärin konseptikirja 1919–1922.